

має жодного стосунку до природи людського досвіду, натомість вона відкриває двері у нескінченність істин, які може виразити людина – «Воістину, невичерпним є примноження пізнання» (Non enim exhauribilis est adauctio apprehensionis veri) [DC, Prologus, n. 2:5, p. 4].

Таким чином, головна ідея «De Conjecturis» полягає в наступному: будь-яке людське ствердження істини – припущення, гіпотеза, здогадка – це лише крок на шляху (нескінченному шляху) до того, що є нескінченно істинним. Постулюючи це, Микола Кузанський робить такий крок, уявити який в межах DDI просто неможливо: він започатковує мистецтво на межі науки, теології та логіки – мистецтво припущень, conjectural art, визнаючи, що на початку воно може видатись надто грубим і шокуючим, але саме воно стане тим, що зможе впорядкувати творчі порухи людства в правильному напрямку до Христа.

Цьому розумінню Кузанцем людської природи неймовірно суголосні слова філософа ХХ століття Мераба Мамардашвілі, який писав: «В основі того, що взагалі існує така річ, як людська творчість чи акт творення (...), лежить фундаментальна незавершеність дійсності чи навіть неможливість завершеності дійсності, якщо брати її окремо від участі в ній же творів (чи участі в ній мистецтва). Люди, які звертаються до уяви, одночасно є агентами життя. Це змішані істоти. Але протилежність між емпіричним життям і життям істинним є завжди. Вона означає, що людина як істота, яка виконує чи реалізує себе, реалізує себе істотою в принципі невітлюваною в реальному емпіричному просторі і часі» [1, с. 142].

Список використаних джерел

1. Мамардашвили М. К. Эстетика мышления. – М.: Московская школа политических исследований, 2000. – 414 с. // Mamardashvili M. K. Estetika myshleniya. – M.: Moskovskaya shkola politicheskikh issledovaniy, 2000. – 414 s.
2. Nicolai de Cusa. De docta ignorantia / Ediderunt Ernestus. Hoffmann et Raymundus Klibansky. – Lipsiae: in aedibus Felicis Meiner, 1932. – XIX, 179 p.
3. Nicolai de Cusa. Opera omnia: De coniecturis. Front Cover. / Edited by Ernst Hoffmann, Raymond Klibansky. – Lipsiae: In aedibus Felicis Meiner, 1972. – 182 s.
4. Watts P. M. Nicolaus Cusanus: A Fifteenth-Century Vision of Man. Studies in the History of Christian Thought. – Leiden: E. J. Brill, 1982. viii + 248 p.

Zborovska X. B., graduate student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), ok777angels@ukr.net

The relationship in a human of his rational nature and creative abilities (in the work of Nicholas of Cusa «De conjecturis»)

The purpose of this study is the representation of how, in the work of such a thinker on the verge of the Middle Ages and the Renaissance, as Nicholas of Cusa, an incredibly harmonious combination of both an aspect of man's creative potential and his rational essence. Particular attention is paid in this work to the work of Nicholas of Cusa «De conjecturis». This is due to the fact that, according to the author of this article, it is the theses of «De conjecturis» that translate the thinker's system into the plane of human existence, because they are devoted to the study of the nature of man, the creative power of the human spirit and the role of man in the world. The author notes that the central for Nicholas of Cusa are the two potentialities of human nature – the individualization of man's creative potencies and the universalization of his concepts in accordance with the fact that man is the image of God (imago dei), which, together, create a certain core of the universe. This core pervades the real – the material world and the world of universals – the Divine world, forming a certain medial sphere between them – the world of ideas, or the humanized world in the most direct sense of the word.

Keywords: human nature, anthropology, creativity, intellectus, ratio, ars.

* * *

УДК 293.21

Кукуре С. П.,
асистент кафедри балістики,
Клайпедський університет
(Литва, Клайпеда), birute.lange@gmail.com

«Цероксліс» Е. Брастиньша як ідейна основа Дівтуріби в Латвії

Вперше в українському релігієзнавстві розглядається робота «Цероксліс» Е. Брастиньша (1892–1942) – видатного латвійського історика, археолога, етнографа, одного з основоположників неоязичництва в Латвії. Зазначається, що навіть латвійські вчені не вивчали праць Е. Брастиньша через заборону згадувань про осіб, що були визнані «ворогами народу». Розкривається зміст вчення Дівтуріба – дохристиянської латиської релігії. Робиться висновок, що «Цероксліс» Е. Брастиньша є однією з перших в ХХ столітті спроб викласти основи неоязичницької релігії в Латвії. Наміри відновити язичництво в Латвії були пов'язані з необхідністю розбудови незалежної держави. В цьому контексті «рідна віра» виступала як один з чинників національної самоідентифікації. Дівтуріба є спробою реконструкції язичницької релігії. «Цероксліс» містить розділи, зміст яких спрямований на виховання людських чеснот, що має стати запорукою створення громадянського суспільства. «Цероксліс» Е. Брастиньша є унікальним документом, який дозволяє зрозуміти причини та ідейні основи появи неоязичництва в Латвії в першій половині ХХ століття.

Ключові слова: дохристиянські релігії, неоязичництво, Дівтуріба, Е. Брастиньша, «Цероксліс», Латвія, перша половина ХХ століття.

Неоязичництво ХХ століття представляє собою досить широкий рух, який спостерігається в багатьох країнах Європи. На даний час він має такі масштаби, що змушує дослідників замислитися над причинами його появи. По відношенню до неоязичництва цілком слушно ставити такі ж питання, що й до інших релігій, а саме: догматика, ритуали, служителі культу, пантеон богів, календар тощо [3; 4; 5; 6]. Крім того, окремим питанням є місце неоязичництва в сучасному суспільстві, а також роль, на яку воно претендує, або фактично відіграє. Поширеність явища обумовлює актуальність його дослідження в історичному, теоретичному та практичному аспектах.

Звертання до неоязичницьких рухів балтійських народів обумовлено тим, що неоязичництво в Латвії сформувалося на початку ХХ століття (20–ті роки) і було чи не першою в Європі спробою звернутися до дохристиянської релігії як чинника національної самоідентифікації. Цей рух дістав назву Дівтуріба. Його головним ідеологом був Е. Брастиньш, програмним документом – «Цероксліс. Пояснення основ дохристиянської балтійської віри».

В українському релігієзнавстві етнічні релігії балтійських народів не досліджувалися. Однією з причин є брак першоджерел. Адже більшість матеріалів, як етнографічного, так і філософського характеру, написана латиською та литовською мовами та більш поширеними європейськими мовами не перекладалася. Серед російськомовних досліджень назовемо статтю російської дослідниці, провідного наукового співробітника Інституту етнології та антропології ім. М. Миклухо-Маклая Російської Академії Наук, доктора історичних наук С. І. Рижакіної «Дівтуріба. Релігійно-національна ідея і її реалізація в Латвії» (1999) [1]. Ця розлого робота містить багато даних щодо історії Дівтуріби та руху її послідовників (дівтурів). Однак головний акцент в ній робиться на зародженні ідей та етапах розвитку націоналізму в Латвії, а також на особистості Е. Брастиньша (1892–1942) як його ідеолога.

Латвійські вчені, які працювали в радянський період, не вивчали праць Е. Брастиньша через заборону згадувань про осіб, що зазнали репресій. Книги, видані до 1940 року, неодноразово вилучалися з бібліотек, знищувалися або (в кращому випадку) передавалися до спеціальних книгосховищ, закритих для більшості дослідників. Крім того, релігійні питання в філософії розглядалися з позицій атеїзму, що взагалі виключало можливість глибокого наукового дослідження проблем неоязичництва. І, нарешті, неоязичницькі пошуки Е. Брастиньша були пов'язані з питаннями латиського державотворення після отримання Латвією незалежності в 1918, що й зробило вченого «соціально небезпечним елементом», «ворогом народу» в період радянської окупації.

В контексті дисертаційного дослідження етнічних релігій балтійських народів як чинника національно-культурної самоідентифікації ми не можемо обійти увагою одну з перших в XX столітті системних спроб відродження національної релігії балтів, а саме – рух Дієвтуріба.

Пам'ятаючи, що основою будь-якого наукового дослідження мають бути достовірні факти та джерела, визначаємо мету даної статті – проаналізувати працю Е. Брастиньша «Цероксліс. Пояснення основ дохристиянської балтійської віри» – першоджерела та ідейної основи Дієвтуріби – «латиської релігії», як її називає сам Е. Брастиньш. Для цього нами було вперше здійснено переклад тексту «Цероксліса» російською [2] та українською мовами (рукопис).

Ернст Брастиньш (Ernests Brastiņš) – латвійський історик, археолог, професійний військовий, а також етнограф, фольклорист, художник, мистецтвознавець, журналіст – був універсально освіченим вченим, наукові інтереси якого були спрямовані на вивчення минулого свого народу. Як археолог він досліджував давні латиські городища. Результати розкопок викладено ним в фундаментальних працях, які містять детальні археологічні описи, фотографії, таблиці, карти, схеми. Не менш плідно Е. Брастиньш працював й в інших сферах. Зокрема йому вдалося записати дайни (латиські народні пісні), які не увійшли до збірань його попередників–етнографів. Вчений також ретельно вивчав ужиткове мистецтво латишів, зокрема символіку орнаментів. Його погляди є вельми цікавими в науковому сенсі та актуальними в аспекті вивчення та практичного розв'язання проблем національної свідомості та самосвідомості балтів. Після окупації Латвії Радянським Союзом (1940) Е. Брастиньша було заарештовано як лідера контр-революційної релігійної організації та засуджено до страти. 28 січня 1942 року його розстріляли [1, с. 90].

«Цероксліс. Пояснення основ дохристиянської балтійської віри» Е. Брастиньш написав в 1932 році. Праця побудована у формі питань та відповідей. На перше питання щодо сутності Дієвтуріби, Е. Брастиньш відповідає так: «Під Дієвтурібою слід розуміти латиську релігію, особливо ж – культ Дієвса [верховного Бога – С. К.]. Слово «Дієвтуріба» походить від двох основ: Dievs – Бог та turēt – «мати», «тримати», «зберігати». До прикладу, «зберігати розум», «зберігати честь». Показово, що Е. Брастиньш говорить про «відправлення культу», а не про віру і наполягає на тому, що Дієвтуріба – це саме культ [2].

«Цероксліс» – це короткий виклад сутності Дієвтуріби. Слово «цероксліс» означає катехизис. Е. Брастиньш наголошує на тому, що написаний ним цероксліс є коротким викладом латиського богошанування, основ, цілей та смислів цього одвічного латиського світогляду. «За допомогою цього цероксліса наша релігія предків відновлюється, щоб люди могли долучитися до давнього світогляду», – пише Е. Брастиньш [2]. Учений підкреслює, що «мудрість Дієвтуріби» засновується на народних піснях (дайнах). Е. Брастиньш вважає дайни скарбом, який належить тільки латишам: «Дайни створив сам латиський народ. Вони не були дані якимось іншим народом і не призначені для того, щоб стати надбанням іншого народу. Дайни – найпрекрасніший та найдорогоцінніший скарб, який належить лише латишам. Сьогодні ми маємо понад 500 000 народних пісень, записаних з вуст носіїв нашої культури. За своє життя К. Баронс записав близько 218 000 дайн. В цих народних піснях сказано все, що народ думав про Дієвса, Лайму, Мару, про шанування їх, про традиції, про урочисті обряди та про життя взагалі. У жодного народу в світі немає стільки пісень релігійного змісту, і саме тому, ще жодному народу не вдалося відновити свою національну релігію, яку успішно знищило християнство» [2].

Мусимо прокоментувати ці слова Е. Брастиньша. Культурний шлях кожного з європейських народів великою мірою залежить від того, в який спосіб цей народ прийняв християнство, наскільки сильними були та як довго трималися традиції попереднього етапу релігійних вірувань, і, нарешті, наскільки етнографи, історики цікавилися глибинними шарами національної культури та який науковий спадок залишили. Балтійські землі в XIII–XIV століттях були останніми, що зазнали християнізації шляхом військової експансії. В історичній пам'яті народу цей період відзначився, перш за все, жорстоким знищенням «рідного» та насадженням «чужинного». Дохристиянських релігій балтів не було властиве «місіонерство», особливо у військовий спосіб, тому починаючи з XIX століття (доби романтизму) вони наполегливо зверталися до глибинних шарів своєї культури, основою якої була «рідна віра».

Важливим джерелом для створення Дієвтуріби були індійські релігійно-філософські вчення. Е. Брастиньш пише: «Латиська Дієвтуріба походить від найдавнішої арійської релігії. Арійський або індоєвропейський етнос жив близько 12 000 років тому по берегах Балтійського моря. Від нього походимо ми, латиші, латгали та онімечені пруси. Від арійського етносу (першоетносу) походять як балтійські народи, так і слов'янські, італійські, грецькі, кельтські, іранські та індійські народи» [2].

Однак, на відміну від інших народів, які, прийнявши християнство, формували культуру під його впливом, латиші, на думку Е. Брастиньша, зберегли давній релігійний світогляд. «Давнє богошанування у нас залишилося недоторканим, не спотвореним чужинними впливами, оскільки ми не лізли на чужі землі до інших народів. – пише Е. Брастиньш. – До того ж, християнство прийшло на нашу землю пізніше, ніж на землі інших європейських народів. Усе це свідчить про те, що ми можемо легко відновити нашу давню віру та навчити їй інші індоєвропейські народи, які також сумують за втраченим, одвічним віровченням та культурою» [2].

Далі Е. Брастиньш описує даїни, на основі змісту яких він вибудовує давню світоглядну картину світу. При цьому він підкреслює синкретичний характер давньої культури, розглядаючи даїни, з одного боку, як витвір народного поетичного та музичного мистецтва, з іншого – як складову релігійного культу. Слід сказати, що готуючись до створення «Цероксліса», протягом 1928–1929 років Е. Брастиньш видає три книги даїн за матеріалами, зібраними К. Баронсем та Х. Вісендорфом. С. Рижакова подає такі відомості про видання, які тепер є бібліографічною рідкістю: «В першій книзі – *Latvju Dievadziesmas* (1928) – були зібрані пісні про Дієвса, а також про інших міфологічних персонажів – Лайму, Юміса, Усіньша, Сонце, Місяць, доньок Сонця, синах Дієвса. В другій – *Latvju tikumu dziesmas* (1929) – пісні про чесноти (*tikumi*), до яких Е. Брастиньш відносить добро (*labums*), честь (*gods*), а також працелюбність та кохання. Третя книга – *Latvju gadskartas dziesmas* (1929) – містить пісні про пори року, сонцеворот, календар, а також календарні свята та пов'язані з ними звичаї та культу [1, с. 87]. На основі даїн Е. Брастиньш створює пантеон латиських богів, найголовнішими з яких є Дієвс, Лайма і Мара. Занепоконення падінням духовної культури свого народу спонукає вченого шукати шляхи повернення до духовних першооснов. На його думку, «Дієвтуріба вчить, як треба жити, щоб не відійти від своїх духовних першооснов та від Бога. Дієвтуріба зберігає арійське уявлення про Небесного Отця – Дієвса, Лайму, яка видає долями людей та Мару – Матір усього живого. З цими божествами пов'язане все життя людини в цьому світі та світі предків. Дієвс, Лайма та Мара можуть співвідноситися з такими поняттями як дух, буття, матерія. Це три одвічних начала» [2].

Е. Брастиньш розуміє, що звертається до своїх сучасників, які живуть на початку ХХ століття, а не за часів Середньовіччя. Для нього важливо наблизити давню віру до сприйняття її людиною цивілізації. Тому він наголошує, що давній світогляд не входить в протиріччя з сучасною йому філософією, адже дух, буття, матерія і в ХХ столітті сприймаються як нерозривна єдність. Тому він робить філософсько-етичний висновок: «Дієвтуріба є могутнім вченням про те, що світ створила людина для того, щоб дати початок новому життю. Тому не однаково, як ми живемо. Наше життя закладає основу життя майбутнього» [2].

Восьмий, дев'ятий, десятий розділи містять міркування вченого щодо відмінності Дієвтуріби від догматів інших релігій та важливості для латиської державності саме цієї релігії. Зауважимо, що рух Дієвтуріба формувався в перші роки здобуття Латвією незалежності. Завдання розбудови держави потребувало національної ідеї, яка була б спроможна об'єднати народ. Тому сенс і значення праці Е. Брастиньша слід оцінювати в історичному контексті початку ХХ з урахуванням тодішньої історичної ситуації, а не в контексті сучасного неоязичництва, яке формується на сто років пізніше, ніж Дієвтуріба.

Наступні розділи розкривають сутність поняття «Бог» в Дієвтурібі. «Що є Бог?» – ставить питання Е. Брастиньш. І відповідає: «Бог вічний, незмінний, всьому початок і смисл» [2]. За доказами вчений знову звертається до даїн, в яких, за його словами, переконливо показано, як латиші шанували Бога і яким уявляли його собі. Дієвс

– єдиний, хоча має багато проявів. В латиському культурі Бог – власне ім'я. Найбільш точно буде називати його Отець. «З Богом, з Отцем тільки хочу йти життям і честь свою гідно берегти», – пише Е. Брастиньш. – Про двоїсте сприйняття Бога можна говорити тому, що він постає як дух і матерія, батько і матір, добре та зле начало. Всі начала з'єднуються в імені Бог» [2]. Е. Брастиньш звертає увагу на те, що не в усіх релігіях Бог розглядається як єдиний. Він наводить приклади давньоперської релігії, де Бог – дуалістичне начало, у християн – Бог триєдиний. Давні греки та римляни мали політеїстичні релігії. Вчений стверджує, що «в арійських релігіях багатобожжя виникло пізніше з ідеї єдиного Бога» [2].

Наступне питання стосується доказів існування Бога. Чи Дієвс видимий? На це питання Е. Брастиньш відповідає так: «Бог невидимий та нечутний. Бог захований в природі» [2]. Бог наділений якостями, які народ вважав найкращими. Ці якості визначалися як найвище благо. Як і в попередніх судженнях, Е. Брастиньш застосовує етичні категорії, зрозумілі читачам ХХ століття. При цьому Бог – найвищий моральний закон, подавець усякого блага. Від Бога приходять тільки добро, зло приносить Нещастя (Нелайме) або недобрі люди. Бог допомагає людині в її праці. Тільки працелюбні люди можуть дістати допомогу від Бога. В даїнах завжди співається про те, як латиші просять Бога дати їм пораду, настанову на життєвому шляху. Найвище благо, отримане від Бога має назву Щастя від слова «лайме» – блищати, сяяти. Від цього слова походить і власне ім'я – Лайма. В латиських піснях це слово має особливе значення – удача, щастя, зустріч. Щастя дається Богом. Тому латиші завжди дякували Богу за щастя. Богошанування – це покладання на Бога та його прославлення. Для Е. Брастиньша важливо, що Дієвтуріба диктує людині певний спосіб життя. Духовними та фізичними зусиллями людина в змозі спрямувати життя в потрібному напрямку. Однак це можливо лише, якщо діяти у згоді з Богом та Його волею.

Таким чином, аналіз праці Е. Брастиньша «Цероксліс. Пояснення основ дохристиянської балтійської віри» дозволяє зробити такі висновки:

1. Ця робота є спробою (однією з перших в ХХ столітті) послідовно викласти основи неоязичницької релігії в Латвії;

2. Наміри відновити язичництво в Латвії були пов'язані з необхідністю розбудови незалежної держави. В цьому контексті «рідна віра» виступала як чинник національної самоідентифікації. Саме тому після окупації Латвії Радянським Союзом (1940) дієвтуріби першими зазнали репресій, а Е. Брастиньш – розстріляний;

3. Дієвтуріба є спробою реконструкції язичницької релігії, тому в «Церокслісі» даються пояснення щодо пантеону давніх латиських богів;

4. Завдання об'єднання нації та створення держави вимагають висвітлення та зрозумілого пояснення філософсько-етичних засад Дієвтуріби. Тому «Цероксліс» містить розділи, зміст яких спрямований на виховання людських чеснот, що має стати запорукою створення громадянського суспільства;

5. «Цероксліс» Е. Брастиньша є унікальним документом, який дозволяє зрозуміти причини та ідейні основи появи неоязичництва в ХХ столітті.

Список використаних джерел

1. Рыжакова С. И. Dievturība. Религиозно-национальная идея и ее реализация в Латвии // Неоязычество на просторах Евразии: Сб. статей / сост. Шнирельман В. А. – М.: Изд-во Библейско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2001. – С.80–113. // Ryzhakova S. I. Dievturība. Religiozno-nacional'naja ideja i ee realizacija v Latvii // Neozazychestvo na prostorah Evrazii: Sb. statej / sost. Shnirel'man V. A. – М.: Изд-во Библейско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2001. – С.80–113.
2. Brastiņš E. Cerokslis: Dievturības katēchisms / E. Brastiņš: translated from Latvian by Birute Lange (Sophia Kukure) [online resource]. – Access: <https://www.stihi.ru/2015/09/02/8581/date> of request 20.12.2017). Pprintsceen.
3. Eidintas A., Bumblauskas A., Kulakauskas A., Tamošaitis M. The History of Lithuania. – Vilnius: Eugrimas, 2015. – 328 p.
4. Hinnells J. R. The Routledge Companion to the Study of Religion. – London: Routledge, 2005. – 556 p.
5. Kaljundi L. The Baltic Cruassade and the Culture of Memory, Studies of the Historical Representation of the Past. – Helsinki, 2016. – 331 p.
6. Lewis J. The Oxford Handbook of New Religions Movements. – New York: Oxford University Press, 2004. – 576 p.

Kukure S. P., assistant of the Baltic chair in Klaipeda University (Lithuania, Klaipeda), birute.lange@gmail.com

«Cerokslis» as an of the Dievturiba in Latvia

In the article for the first time in the Ukrainian religious science is being analyzed the «Cerokslis», written by E. Brastinsh (1892–1942) the famous Latvian historian, archeologist, ethnographer, one of the founders of the neopaganism in Latvia. It is mentioned, that even the Latvian scholars did not learn the works by E. Brastinsh, because of the fact, that in soviet times no one could lean anything about those, who were the aliens of people it is told about the pre-Christian faith of Latvians Diebturiba. «Cerokslis» is one of the first attempts of the revival of the neopaganism in Latvia. The intentions of the revival of it in Latvia were connected with the necessity of the building of the new independent state. In this context the national religion is a factor of the national self-identification. Dievturiba is an attempt of the reconstruction of the pagan religion. «Cerokslis» has the chapters, that deal with ideas, about the bringing up the personality, that is going to become a basic of the civil society. «Cerokslis» by E. Brastinsh is a unique document, that shows the reasons of the ideological basics of the paganism in 20-th century.

Keywords: pre-Christian religions, neopaganism, Dievturiba, E. Brastiņš, «Cerokslis», Latvia, the first half of 20 century.

* * *

UDC 1(37+38)«652»:310.12

Khvoynytska Kh. M.,

Candidate of Philosophical Sciences, associate professor of the Department of Philosophy of Lviv National University «Lviv Polytechnic» (Ukraine, Lviv), khrystyna81@gmail.com

ANCIENT ROME PHILOSOPHERS ON NATURAL LAW

The problem of the natural right in products of thinkers of the Ancient Greece and Rome is investigated. The concept of the right of narrow and wide value is studied. Development and transformation of idea of the natural right in legal concepts of Cicero and philosophers–stoics is analyzed. Features of antique understanding of the right of justice and the law speak. Vision of the natural right as ontologic phenomenon is formed. Its feature as an attributive substance is defined. The especial attention is given the natural right as to the basic concept of system of doctrines about the antiquity right. The analysis of theories of an origin of the natural right, its basic elements and ways of its application to lives of the separate individual and in right creation in the state as a whole is granted. To be summed up that the natural right of antiquity served as the exsample for formation of positive laws.

Keywords: natural rights, positive law, antiquity, Logos, justice.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Antiquity thinkers believed political and legal life was based on the recognition of justice and its nature in its nature

– the right, and the state was considered a form of natural communication of people, showed a high legal awareness and culture. It was based on the fact that no one, even the highest status of a political figure, could be free from control and accountability to society since it was required by justice (natural law). The principle of justice and the natural law compliance was considered to be a guarantee both equilibrium and space, and police. The ancient Greeks thereupon created a «moral right» or «legalized morality» [2, p. 117]. Law was conceived as an integral part of morality, which was the basis of the relations of citizens of the policy, was formed by them and, therefore, was the natural basis of cohabitation. Therefore, the law being prior founded on this morality, embodied the natural justice and was a guarantee of social equilibrium, common wealth, good, was equal to all free citizens and rulers.

Concept of natural law is considered in modern philosophy in the context of the study of the philosophy of law (P. Rabinovich, A. Baumeister, V. Nersesyan), history of philosophy (V. Litvinov, M. Paty-Bratsyuk, M. Rogovich). Sufficient attention is paid to the analysis of this concept by foreign scientists (D. Feinberg, D. Coleman, B. Bix). **Purpose of the article** is to consider and reflect the process of formation of the natural law concept, its understanding by the thinkers of Ancient Rome.

The Roman thinkers, philosophers and lawyers picked up and developed the political and legal tradition formed by the ancient Greeks, especially the idea of justice and equality thereof. The idea of justice meant for them, first of all, compliance with the law of living requirements. The idea of natural law was associated with the idea of the fairness of relations within the human community, family, in particular. The justified equality or equal justice was conceived as the main essential feature of law, and contradictory to it was proclaimed an illegal, non-legal phenomenon. Such close attention of the Roman lawyers to private law which stemmed from human relations within the community was based on the idea of justice.

The private law of the Romans was divided into natural (jus naturale), the law of nations (jus gentium) and the law of civil (jus civilis), that is, natural law was more general. Ulpan, a Roman lawyer (II–III centuries), explained that natural law is the law all alive was taught on, therefore, its definition is close to the ancient Greek interpretation of cosmic justice. Instead, the law of nations is fair relations between people of different countries, and civil rights are just relations between citizens in a society. Since both the law of nations and the civil law were associated with natural law, the Roman law was conceived as the embodiment of justice as a natural–divine principle.

The most famous and, therefore, a sufficiently complete formulation of the natural law in the antique era belongs to the Roman thinker Cicero. He was under the great influence of the Greek Stoics like many Roman theorists of law. Some researchers believe that Cicero in his treatises «On the Laws», «On the State» simply newly «elegantly» formulated the already established views of the Stoics [3, p. 21]. A. Baumaister writes that «reading its (Cicero–Auto.) fragments, we only need to remember the stoic tradition of understanding God as the principle of nature. Nature is not an example, but it originates from God. Furthermore, God in stoicism is an absolute and universal mind. The natural law is an expression, a manifestation of this higher mind.